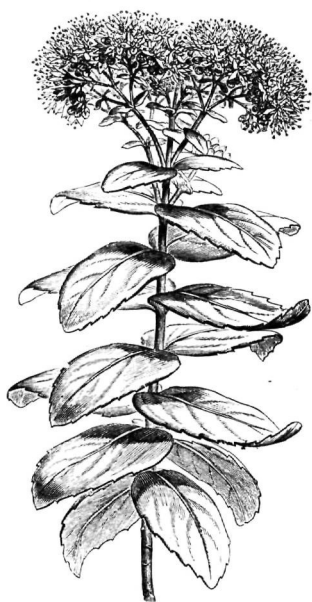

Sankt Hansurt vi sanke –

Af V. J. BRØNDEGAARD

Adam Oehlenschläger's lille lyrisk-dramatiske Sanct-Hansaften-Spil i hans debutsamling *Digte 1803* (udsendt dec. 1802) var inspireret af den norske romantiker Henrik Steffens og naturfilosoffen H. C. Ørsted. Det beskriver kærligheds- og dødsmotivets i alle nuancer fra det humoristiske og idylliserende til det eksistentielle og religiøse. »Han har i Sankt Hansaftens Spil søgt at anskueliggøre, hvorledes naturen – opfattet som en indre kraft – kommer til udtryk i alt om og i mennesket«¹.

Handlingen er henlagt til Jægersborg Dyrehave, hvor Oehlenschläger ofte færdedes som dreng og ungt menneske². Scenen »Pigerne inde i skoven« har det kendte digt:

I Skyggen vi vanke
blandt lysgrønne Straae.
Sanct Hans Urt vi sanke,

hvor Blomsterne staae.
 Pæne lille Urt
 staaer saa reent og puurt,
 staar saa frisk og grön
 uformærkt i Lön.

Bag Kjøkkenets Række [tallerkenrækken]
 vi hensætte den,
 fra Træelistens Sprække
 den snoer sig da hen.
 Hvis den fæster Rod
 blier vor Skiebne god.
 Døer den paa sit Sted,
 ak da døe vi med.

St. Hansurten har selvfølgelig relation til spillets titel ligesom omtalen af St. Hansormen. Beskrivelsen i første vers antyder, at Oehlenschläger har set planten på voksestedet, men hvorfra kendte han oraklet? Han kan have hørt om det ved eller i hjemmet på Frederiksberg, evt. af faderen, der var fra det sydlige Slesvig, hvor St. Hansurten blev brugt til døds- og kærestevarsler (jf. s. 10). Hvis han fandt det i 2. bind af C. G. Rafn's flora, der udkom 1800 (sml. neden for), ville han vel i relation til spillets kærlighedsmotiv have indføjet et vers om plantens anvendelse som elskovsvarsel. Det er derfor mest sandsynligt, at Oehlenschläger, der tidligt interesserede sig for datidens romantiserede naturmystik, fik det fortalt på Bakkehuset af Kamma Rahbek, hvis søster han var forelsket i, mens digtsamlingen blev skrevet. Kamma Rahbek begyndte o. 1800 at dyrke et usædvanligt stort antal sjældne blomster, stenplanter og buske syd og øst for Bakkehuset³. Det vides ikke, om St. Hansurten fandtes i haven, men en varietet med røde blomster blev ofte dyrket i gamle haver. Botanisk Museum oplyser på forespørgsel, at man dér ikke har registreret fund af St. Hansurt i Jægersborg Dyrehave, men at arten er angivet fra forskellige andre lokaliteter i området.

Sankt Hansurt (*Sedum telephium*) hører – ligesom husløg – til stenurtfamilien (Crassulaceae) og er en 20–50 cm opret plante med modsatstillede ovale, takkede blade og sidst på sommeren talrige bleg- til grøngule, røddigt anløbne eller purpurrøde blomster i tætte,

skærmagtige kvaste. Hos os ret almindelig i kratskove, på gærder og strandmarker. Med de tykke, knoldformet opsvulmede birødder og kødfulde, safrige blade (»sukkulent«) kan planten leve nogen tid efter plukning eller afskæring.

En bengalsk legende fortæller: Før en prins rejser til et fjernt land, planter han ved faderens palads et træ og siger til forældrene: »Dette træ er mit liv. Ser I træet stå frisk og grønt, så vid, det går mig godt; visner træet hist og her, er jeg kommet i vanskeligheder, og går hele træet ud, er også jeg død og borte«⁴.

Motivet benyttes i andre indiske fortællinger og sange. Prinsen efterlader en bygplante, den skal man pleje godt, thi hvis den trives, er han i live, men visner den, er der hædt ham en ulykke. Prinsen halshugges, og i det samme knækker bygplanten midt over, dens øre (bladskede) falder til jorden⁵. En ægtemand forlader sin unge kone kort efter brylluppet, planter i haven en *kewra* og pålægger hende at følge dens vækst, mens han er borte: forbliver den grøn og blomstrer, har han det godt, men visner og dør planten, er der sket ham en ulykke⁶.

Bag varselstroen står den ældgamle tanke, at mennesket er en integrerende del af naturen. Over det meste af Jorden har det været skik at plante et livs- eller skæbnetræ for et nyfødt barn; træets vækst, dets trivsel, visnen og død, er herefter synkroniseret med menneskets livsforløb. I eventyr kan hovedpersonens tilværelse være knyttet til en bestemt plantes; visner den, må vedkommende også dø⁷. I Bayern plantede man ved et barns fødsel en *bruchkraut* (vor St. Hansurt) som dets sympatetiske livsfælle⁸.

Det ovennævnte indiske sagnmotiv genfindes i europæisk folkløse (traditionsvandring?). Et flamsk eventyr beretter: en ung ridder drager til Det hellige Land og plukker til kæresten en buket lyng, sætter den øverst på et Mariabillede og siger: »Så længe den blomstrer, er jeg uskadt, men hvis den visner, er jeg også død«. Buketten stod i blomst vinter, forår og sommer, om efteråret visnede den – og i det fjerne døde ridderen samtidig af sine sår⁹. Er en slægtning på rejse, og har man i lang tid intet hørt fra ham, anbringes en St. Hansurt under hjemmets tag; er han stadig i live, gror stænglen videre og forbliver grøn et stykke tid, men visner hele urten kort efter, er han død (Tyskland)¹⁰. Bønder i Norfolk hængte undertiden en St. Hansurt op i hytten og dømte efter dens livskraft om en fraværendes hel-

bred¹¹. Når franske søfolk var indskibet i Plouër (Côtes-du-Nord) til New Foundland, blev på hjemmets stuebjælke hængt et skud af husløg med roden øverst; blomstrede skuddet, var det et godt tegn, men tørrede det ind og døde, vidste man, at sønnen var omkommet¹². Har en person forladt hjemmet, plantes et skud af *live-forever* kaldt med den fraværendes navn; er der sket ham en ulykke, visner planten og går ud (Chesterton i Maryland, USA)¹³.

I hele Europa blev der knyttet megen skik og tro til sommersolhverv 23.–24. juni. Mens solen stod højest på himlen mente man, at kilder, læge- og trylleurter havde deres største magiske kraft mod sygdomme og onde magter. St. Hansaften var (og er) især unge menneskers fest, mange forlovede sig denne aften, orakler spåede om livets længde og kærlighedens veje. – Det foreliggende ikke-danske materiale frem til 1800 om St. Hansurtens og andre (oftest nærtbeslægtede sukkulente) planters anvendelse til orakler anføres her i kronologisk rækkefølge. Det ses heraf, at skæbne- eller dødsvarslet må være ældst, og at de forfattere, som først omtaler planten, tilsyneladende ikke kendte botanomantikken.

Dioskurides og Plinius (1. årh. e. Kr.) nævner en sårlægende plante τηλεφίου, utvivlsomt vor *Sedum telephium* = St. Hansurt¹⁴. Glossariernes synonymer er usikre (kan gælde andre *Sedum*-arter), men i Albertus Magnus' *De Vegetabilibus* (1200-t.) hedder det om en plante kaldet orpinum og crassula: når man plukker den omkring sommersolhverv, forbliver den længe frisk og grøn uden at drage næring fra jorden¹⁵, hvilket gentages et århundrede senere af Konrad v. Megenburg's *Das Buch der Natur*¹⁶. Så følger endnu et langt spring i den botaniske litteratur til Hieronymus Bock's urtebog 1539, 108^r:

Unter den kreütern fint man kaum cyns, das weniger dört als eben dis kraut, doher es etlich zu obenthewr auff S. Johannsnacht wie den Beifuss¹⁷ brauchen, sonderlich im Westerwalt und Westerich. Dann sobald der tag Johannis verschinen, hencken sie das kraut in die kamern, etliche steckens in die wende, über die thüren, do bleibt es alzeit grün, schlegt stets auss dass man es wol wmb Weihenacht in denselben kamern grün mag finden, verhofen, solang das kraut grün bleibt, solang mag die person die solch kraut auffgehenckt in keyn dötlich kranckheytt fallen.

Dette dødsvarsel er lånt næsten ordret af andre landes urtebogfattere i 1600- og 1700-tallet, dog tilføjes undertiden lokale oplysninger, således af John Parkinson i *Theatrum botanicum* 1640: »Bladene bruges omkring midsommer meget til kranse sammen med blomster af gul okseøj; de trædes på snor og hænges op i husene, på buske og majstænger«. Oraklet må på den tid være blevet meget brugt eller misbrugt, thi ved forordning af 18. juli 1668 forbyder »den store kurfyrste« Friedr. Wilhelm, at man i Mark Brandenburg St. Hansdag stikker *Johanniskraut* eller *donnerlauch* i væggene¹⁸, og i en hekseproces i Thüringen 1689 spørges vidnerne, om der blev stukket eller set *fette hennen* (stenurter) under bjælken¹⁹. John Aubrey's *Remaines of Gentilisme and Judaisme* 1686–87 har om anvendelsen af St. Hansurt i Wiltshire²⁰:

Jeg husker, at piger (især kokkepiger og mejersker) kunne stikke *midsummer-men* [St. Hansurter] op i sprækker i bjælker etc. De anbragte dem parvis således: en for manden og en for pigen, hans kæreste, og ligesom *the orpin* [St. Hansurt] bøjede sig mod eller fra hinanden, viste det kærlighed eller uvilje; hvis den ene visnede, betød det døden.

Den preussiske præst Matthäus Prätorius skrev i slutningen af 1600-t.: »Husbønderne plejer ved St. Hansetid at sende deres tyende, særlig pigerne, ud på marken for at samle *Johanniskraut* . . . Husbonden tager så mange urter som han har personer og stikker dem i væggen eller bjælken for når de blomstrer at give agt på den plante, der ikke blomstrer, om den siger de, han er syg eller endog vil dø«²¹.

Under Skånerejsen 1749 noterede Linné om *Sedum acre* (stenurt), at den blev bundet i kranse og hængt op under taget over bordet, hvor den groede videre hele sommeren til høsten som en ophængt aloe, og om St. Hansurt: »den ophængtes undertiden af bønderne under taget med så mange stængler som der var folk i huset, dér voksede den som en aloe. Folk havde den overtro, at lige så mange stængler der visnede, så mange skulle dø af de i huset boende«²².

Efter optegnelserne at dømme er St. Hansurt-oraklet hos os af ret ny dato. Simon Paulli's *Flora danica* 1648 omtaler blot planten som »en gandske varig Vext / dersom mand ickun allene tager Stenglene / oc sætter udi Gjødning da voxer de oc blifue ved«. Han henviser til Bock's urtebog, men nævner ikke oraklet. Men knapt et år-

hundrede senere har Jacob Bircherod i »Continuation af fynske Superstitioner« 1734 »Om S. Hans urter« både døds- og kærestevarslet: »til at see naar nogen skal døe, eller om 2 personer skal have hverandre«²³, ligeså Erik Pontoppidans *Fejekost* 1736: »Som Redskaber for den tykkeste Overtros Nyfigenhed tjene desforuden Stenurter eller Sanct Hans Urter, naar Nogen ønsker forud at vide hvor-naar eller hvordan hans Begravelse eller Bryllup kan finde Sted«²⁴. Rafn's danske flora 1800 giver mere udførlige oplysninger:

De meget saftfulde, feedbladede Planter besidde den Egenskab, at de ofte blive ved at voxe, naar man før Blomstringstiden skjærer dem fra Roden og sætter dem i en Sprække eller lægger dem andetsteds i Klemme. Dette har givet Anledning til en Overtroe, som har Sted i Provindserne, med denne Plante. Man sætter nemlig for Kierester, Forældre etc. Grene af den mellem Bjelken og Loftet; bliver Planten ved at voxe, da vil den, for hvem den er sat, opnaae sit Ønske. Gaaer den ud, da vil der hendes ham noget ondt, eller han endog skal døe. Planten sættes under Bjelken paa St. Hans Dag, hvoraf den formodentlig har faaet Navnet St. Hansurt²⁵.

Oraklet omtales herefter jævnlgt af vore folkemindesamlere. Thiele hævder 1860, at »det er en ældgammel Skik paa Landet« omkring St. Hans at plukke denne urt og anbringe den i en loftsbjælke. Pigen sætter en for sig selv og en for kæresten; vokser de sammen, varsler det deres bryllup. Husfaderen sætter St. Hansurter for sine børn og pårørende »at han deraf maa kunne see, om disse skulle have et langt Liv eller et stakket«, nemlig hvis urten gror mod loftet eller nedad²⁶. Fra mange egne meldes – svarende til Oehlenschlägers digt – at den, hvis stilk først visnede, skulle dø først eller inden årets udgang, mens det var et lykkevarsel, hvis planten holdt sig frisk i nogen tid²⁷. Fra barndommen o. 1850 på Klokkergården (Falster) huskede Lars Rasmussen, at St. Hansurterne hang over husstandens faste pladser ved bordet; man »var ikke fri for at se til sin urt med frygt og bæven . . . vi gik og kiggede lidt ængsteligt op til dem«²⁸. Der kunne også »sættes kål« for hele familien; nye skud betød da en snarlig fødsel, men visnen, at et familiemedlem snart skulle dø²⁹. For et gammelt menneske i anden familie blev anbragt en »levekål« i loftet for at se, om vedkommende snart skulle dø

(Slesvig)³⁰. Alle familiemedlemmer stak samtidig hver sin stilk op under loftsbjælken³¹; groede urten opad, varslede det sundhed, men nedad sygdom og visnen død³². Var stænglerne sat for et kærestepar (jf. s. 9) og fulgtes de ad i væksten, skulle det dø samtidig, ellers levede den længst, hvis stængel groede højest³³.

H. C. Andersen fortæller om hjemmet i Odense o. 1815: St. Hansurter stak vi ind i bjælkesprækkerne, og af disse, eftersom de voksede, kunne vi se, om vi skulle leve længe eller kort^{33a}. Det må være en erindringsfejl, når han i digtet om barndomshjemmet skrevet 4. marts 1875 henlægger skikken til pinsen:

Hvor var der festligt derinde
naar Pintsekløkkerne klang,
smaa hvide Sommergardiner
i Solskin om Vinduet hang.

Sancthansurt blev sat i Bjælken,
og Kakkelovnen fik Glands,
de duftende Birkegrene
stod der med Skovmærkekrands.

St. Hansaften blev der over det meste af Danmark, men navnlig i Jylland, plukket St. Hansurt til kærestevensler. Man pressede stilken ind i en loftsbjælkesprække, vægrevne, vinduesramme, taget osv. eller (som Oehlenschläger skrev) bag tallerkenrækken — to og to for kæreste- eller ægtepar med vedhæftede navne, hvorefter man tog varsel af planternes videre vækst: groede de mod hinanden, blev parret forlovet og/eller gift; fra hinanden: ikke gift/skilt; den ene urt til siden fulgt af den anden: kæreste eller ægtefælle ville blive utro, den anden være trofast, eller: den ene part flygtede, den anden fulgte efter³⁴. Oraklet sladrede således om et ægtepars levevis³⁵; slyngede de to planter sig ind i hinanden, var det lykkeligt. Vækstretningen viste den unge pige, hvorfra kæresten engang ville komme (Frederiksværk)³⁶, og sideskud, hvor mange børn hun ville få.

For mænd satte man *St. Hansløg* til højre og for kvinder til venstre³⁷, eller stængel med tre blade gjaldt for mand, med to blade for kvinde (Sydfyn)³⁸. I Nordslesvig listede karlene sig gerne til at sno de kæresteplanter sammen, gårdens unge piger havde hængt under loftet³⁹. Løjt sogns karle og piger gik ved midsommertid ud til De

brune Bjerge efter *St. Hansløg*; over bjælken med urterne var med kridt skrevet kærestefolks navne⁴⁰. En »Kirsten Giftekniv« i Sale ved Bjerringbro havde 1871 tretten par *St. Hansurter* med navne under sin loftsbjælke for at se, hvordan det ville gå sognets unge mennesker⁴¹.

Slesvigs og Sønderjyllands unge piger kunne *St. Hansdag* sætte to skud af en *St. Hansurt* over kors i stråtaget og sige: Lad mig se i denne nat, hvem der skal være min kæreste her! – groede urten videre, blev karlen, hun var forelsket i, hendes fæstemand⁴². Eller piggen skulle kaste to ved roden sammengroede *St. Hansurter* op på et mosset stråtags nordside: forblev den grøn eller slog rod, ville hun snart blive gift⁴³.

På Nordfyn (Ørritslev) mente nogle, det kunne være farligt at sætte *St. Hansurt* for andre end en selv, thi groede to planter videre, fik den ene part sit helbred ødelagt⁴⁴.

De danske kombinationer af skik og tro i forbindelse med *St. Hansurt* er for størstepartens vedkommende helt analoge med optegnelser i det øvrige Europa (jf. oven for) om denne art, husløg o.a. *Crasulaceer*.

Lykke/ulykke, sundhed/sygdom, liv/død (i parentes markante afvigelser fra dansk folklore):

Norge 1773 ff.⁴⁵; Sverige⁴⁶; Nordtyskland (over dør til nygiftes soveværelse)⁴⁷, Ditmarsken⁴⁸, Slesvig-Holsten endnu 1894⁴⁹, Oldenburg⁵⁰, Thüringen (i et glas vand)⁵¹, (om en patient i huset dør eller bliver helbredt)⁵², Würtemberg⁵³, Schlesien⁵⁴, Böhmen⁵⁵, (på begge sider af indstukne stængler sættes små træstykker, hver repræsenterende en nær slægtning)⁵⁶, Østpreussen^{56a}, (opsøges *St. Hansnat*, når første hane galer, dødsfald hvis stænglen visner inden 12.dagen)⁵⁷; Friesland⁵⁸, Holland⁵⁹; Schweiz⁶⁰, (under plukningen tænkes på bestemt person)⁶¹; Frankrig⁶², (stænglen føres tre gange gennem *St. Hansbålet*, Bretagne)⁶³, (blomstrende *St. Hansurt* stilles i vievand, dødsfald inden årets udgang hvis blomsterne visner før Kristi himmelfartsdag, Baygorry i Pyrenæerne)⁶⁴; England⁶⁵, (plantes *St. Hansaften*)⁶⁶, (om visner før nytår)⁶⁷.

Kæreste- og bryllupsvarsel, undertiden kombineret med dødsvarsel for parret:

Norge⁶⁸; Sverige⁶⁹; Slesvig-Holsten⁷⁰, Sachsen (blad lægges i pigens sko, først mødte bliver hendes kæreste)⁷¹, Østpreussen (plukkes

før eller under første hanegal, er stænglen frisk til 12.dagen, bliver man gift inden nytår)⁷², (plukkes stiltiende, når stilken presses i bjælken siges: Jeg præsenterer mig og min kæreste)⁷³, Siebenbürgen (hænges på vinstokpæl)⁷⁴, Böhmen⁷⁵; Schweiz⁷⁶; England⁷⁷, (to dele af St. Hansurt plantes)⁶⁵, (anbringes i ler, på muslingskal, potteskår etc. eller i dørsprække, vender planten næste morgen mod venstre (hjertet), er kæresten tro)⁷⁸; USA⁷⁹.

1801 fremviste en mand i Yorkshire en lille guldring, der havde to St. Hansurter knyttet sammen med en *love knot*⁸⁰. *Gülden widerthon* (*Sedum acre*) indgik i trylledrik mod brudt ægteskabsløfte forvoldt af ondsindet person⁸¹; St. Hansurter anvendtes af »kloge kvinder« til at genopvække udslukt kærlighed (Sverige)⁸².

Et bundt stenurter (*Sedum acre*) blev nytårsnat hængt på bjælkesøm, groede det videre, gik tænkt ønske i opfyldelse (Siebenbürg. Sachsen)⁸³.

Sedum telephium kaldes over hele Europa »Sankt Hansurt« o. lign. (Danmark litterært 1601 ff.). De beskrevne orakler eller varsler gav anledning til en række folkelige synonymer for denne art og andre Crassulaceer^{83a}:

- da.⁸⁴ *kærestekål* 1878 ff.
 kærlighedskål 1883
 kæresteurt Viborgeggen, Vestlolland
 troskabsurt Vendsyssel
 spåblomst Thy
 levekal vestlige Sønderjylland
 lykkeblomst Fyn
 kysseblomst Nordfyn
 måske: *gildensstikker* > *gyldenslikker* Als, til gild = god (kunne varsle noget godt), men også anvendt mod »gyl-denåre« = hæmorroider, jf. ty. *goldalderkraut*; eller til gilde = forføre, sanselig vellyst⁸⁵
- sv.⁸⁶ *kärleksgräs* 1694–1736
 kärleksört 1806 ff. (også husløg)
 kärleksknop
 kärleksblomma Skåne
 älskegras Gotland 1947
- ty.⁸⁷ *prophezeikraut* Thüringen 1878

- leben und sterben* Ostpreussen 1884, Lüneb. Heide
lebkraut 1897
lebenskraut Württemberg 1913
totenkraut Østpreussen, Schweiz (Zürich)
liebeskraut Siebenbürgen, Nösnerland (ty. sprogø i Ungarn, nu rumænsk Transsilvania)
liebesblume Nösnerland
freier und braut sydl. Ditmarsken
schatzkraut Oberhessen
herhen måske: *Adam und Eva* Rhinl. (også gøgeurt)
soldatenwurz, -*gros* Vestböhmen (orakel for soldats skæbne, men kan også referere til anvendelse som sårlægeplante)
czekk.⁸⁸ *rozchodník* 1540 ff., nu *rozchodník*, til *rozchod* = udgå fra hinanden
mužicek 'lille mand' (også alrune)
ital.⁸⁹ *herba amoris* 1583
eng.⁹⁰ *live-long, liblong, live-forever, live everlasting*
life of man
midsummer men (plur.)
måske: *Salomon's puzzle*
USA⁹¹ *live-forever* Maine
life of man Massachusetts, Maine
love entangled Ohio
treasure of love Boston, Massachusetts.

Adskillige andre planter, de fleste saftiggrønne og derfor mere og mindre holdbare efter afplukning, blev benyttet til lignende orakler – enten hvor St. Hansurten var sjælden eller ukendt eller som en senere udvikling af den til St. Hansurt knyttede skik og tro.

I Norge blev langt oftere valgt vejbred (*Plantago lanceolata*, *jonsokgras*) til St. Hansspådom. Et antal vejbredaks stod i vand eller vægsprække fra St. Hansaften til næste morgen, og den af husstanden, hvis aks ikke havde nyudsprungne støvdragere, var *feig* (dødsmærket), ellers skulle man leve året ud; heraf navnet *livgræs* (Søndmør 1762). Tre aks blev stukket i vægreve, to som friere på hver side af pigens; den, som bøjede sig mod hende, skulle blive hendes mand (Telemarken). Stænglerne blev også lagt i vindue, salmebog, hængt op under loftet osv. Et aks med afplukkede støvdragere læg-

ges under hovedpuden, er næste morgen nye groet frem, går tre ønsker i opfyldelse eller man får den, man holder af. Denne skik og tro såvel som vejbreddnavne med jonsok (St. Hansdag)-motiv er optegnet på Færøerne og Shetlandsøerne, hvilket Høeg mener må skyldes en traditionsvandring fra Norge før 1468⁹². – Tilsvarende i Sverige⁹³, Mecklenburg⁹⁴, Voigtland⁹⁵, Estland⁹⁶: blomster (ofte ni slags) plukket St. Hansaften lægges under hovedpuden og man drømmer om den tilkommende, kvaster heraf hænges under loft eller på væg, en for hver af husstanden og den, hvis kvast først visner, skal dø først. Sydslaviske piger samlede St. Hansaften hvide engblomster og anbragte dem i et sold eller bag et tagspær, hver repræsenterende et medlem af husstanden; den, hvis blomst næste morgen stadig var frisk, blev ikke syg resten af året, og vice versa⁹⁷. Ung pige kunne St. Hansaften samle »to små blå blomster« kaldet *midsummer men*, dial. *messioner men* (jf. s. 11) og hænge dem på væg med stilkene mod hinanden; præcis midnat spurgte hun, om hun ville blive gift med en bestemt person – i bekræftende fald bevægede blomsterne sig tæt sammen (Gloucestershire)⁹⁸.

Schullerus beretter 1916 fra Siebenbürg. Sachsen, at man jule- eller nytårsnat lagde lige så mange blade af singrøn (Vinca) eller buksbom i vand, som der var familiemedlemmer; den, hvis blad næste morgen var grønt, forblev sund hele året, et plettet blad betød sygdom og et sort død. To singrøn-blade lagdes på den varme arne, det ene for pigen, det andet for hendes kæreste; søgte bladene sammen, blev de gift. Groede portulak stukket i bjælke videre, blev en patient rask, dens visnen varslede død; pigen tog planten med hjem fra markarbejdet og satte den bag spejl eller billede, forblev den grøn et stykke tid, fik hun sin elskede; samme orakel spåede, om det gik en bortrejst person godt eller ilde⁹⁹.

Vestpreussen: for hver person i huset lagde man en perikonplante med rødder på kakkellovnen, af dens kortvarige friskhed sluttede man sig til vedkommendes levetid¹⁰⁰. Østpreussen: unge piger samlede St. Hansdag kongelys (Verbascum) til at hænge over deres seng; den, hvis blomst først visnede, ville dø først (1837)¹⁰¹, to ikke afplukne bynkestængler blev bøjet udefter og man iagttog, om de nu bevægede sig mod eller fra hinanden, det varslede, om et par ville blive gift¹⁰²; to afskårne lige lange løgstængler repræsenterede lykke og ulykke – den stængel, som næste dag var groet højest, varslede, om pigen det følgende år ville blive gift¹⁰³. Zips (ty. sprog) i

Ungarn, nu Czeckoslovakiet): St. Hansaften binder unge piger to afskårne løgstængler sammen og tænker imens på en tilbeder; er de næste dag blevet længere, bliver hun gift. Eller man sætter St. Hansaften et antal margueritter i vinduet svarende til familiens medlemmer og arrangeret efter deres alder; den, hvis blomst er visnet næste morgen, skal dø først¹⁰⁴.

Allehelgensdag 1. november blev i England (Herefordshire) for hvert familiemedlem taget et vedbendblad, som med et mærke, så man kunne kende sit eget, lå i en skål vand natten over; den, der skulle dø først, fandt næste morgen tegningen af en ligkiste på sit blad¹⁰⁵. Eller man formede af ler en lille høj som over en grav og stak deri baldrian, også kaldet *midsummer men* (jf. s. 13f.) med navn for hvert familiemedlem; den, hvis plante næste morgen lå slapt ned, skulle dø inden nytår, i øvrigt udlagde man hældningsgraden som en livsfrist på så og så mange år. To planter i ler over dør blev kaldt med mands- og kvindenavn, lænede »hun« sig næste morgen mod »ham«, der stod opret eller vendte bort, elskede pigen ham forgæves (Monmouthshire)¹⁰⁶. Det samme orakel blev i Amerika (Nova Scotia) anstillet med *evergreen* hængt på en væg¹⁰⁷.

NOTER

(1) M. Baumann Larsen i Dansk lærerforenings udg. 1964, 92. – (2) Som dreng og ungt menneske skar Oeh. 1792 til 1802 sit navn med ca. et bogstav hvert år i en bøg mellem Kildesøen og Fuglsangsøen; navnet var synligt endnu 1960. – (3) Eigil Kiær, *Kamma Rahbeks blomster og Bakkehusets have*, 1971, m. litteraturliste. – (4) Lal Behari Day, *Folk Tales of Bengal*, 1911, 189. – (5) F. A. Steel & R. C. Temple, *Wide-awake Stories*, 1884, 52, 64. – (6) J. Broughton, *Selections from the popular Peltry of the Hindoos*, 1814, 107. – (7) J. G. Frazer, *Balder the Beautiful* 2, 1913, 164 ff. (mange eksempler). – (8) G. Lammert, *Volksmedizin u. medizin. Aberglaube in Bayern*, 1869, 114. – (9) F. Joos, *Vertelsels van het Vlaamsche volk*, 1889–91, 4, 155 f. (også med rose, pebertræ, appelsintræ). – (10) Zinckes *Oeconom. Lexikon* 2 1744, 1, 737; når St. Hansurten anbringes under loftet, skal man tænke på vedkommende: K. Bartsch, *Sagen, Märchen u. Gebräuche aus Mecklenburg* 1879–80, 2, 126.

(11) James Sowerby, *English botany* 19, 1804, 1319. – (12) Paul Sébillot, *Le folk-lore de France* 3, 1906, 507. – (13) Fanny D. Bergen, *Animal and plant lore*, 1899, 104. – (14) H. O. Lenz, *Botanik d. alten Griechen u. Römer*, 1866, 603. – (15) ed. F. Meyer & C. Jessen 1867, 6, 402. – (16) ed. Fr. Pfeiffer 1861, 5, 57. – (17) jf. K. Brunner, *Ostdeutscher Volkskunde*, 1926, 234. – (18) *Zeitschr. f. rhein. u. westfäl. Volkskunde* 3, 64. – (19) Gebr. Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 3, 1573 f. – (20) ed. 1881, her efter Geoffrey Grigson, *The Englishman's*

Flora, 1955, 179; Hilderic Friend, *Flowers and flower lore* 1, 1884, 260 (Surrey).

(21) *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* ed. 1871, 56 jf. Joh. Gottsched, *Flora Prussica*, 1703, 267: die pro festo D. Johannis vulgus Telephium trabidus hypocausti submittit, ex marcida planta hujus vel illius obitum superstitiose hariolans. – (22) *Skånska resa*, 1751, 221, 251 f. – (23) *Folketro og festskik særlig fra Fyn*, ed. Inger M. Boberg 1936, 45. – (24) *Fejekost* ed. Jørgen Olrik, 1923, 67. – (25) C. G. Rafn, *Danmarks og Holsteens Flora* 2, 1800, 773 jf. H. Jenssen-Tusch, *Nordiske Plantenavne*, 1867–71, 340. – (26) J. M. Thiele, *Den danske Almues overtroiske Meninger*, 1860, 150 f., jf. sm., *Danske Folkesagn* 3, 1820, 97 f.; J. H. Ries, *Sagn, Overtro og gamle Fortællinger fra Løjt Sogn*, 1912, 120; *Morgenbladet* 6/7 1883; *Husvennen* nr. 39, 1892. – (27) *Dansk Folkemindesamling* (DFS) 1906/23: 529, 624, 813, 3246; Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU), svar på spørgeliste nr. 20, 1955, nr. 12129 (Himmerl.), 17923 (Læsø o. 1900); Marie Christophersen, *Fra Hedeboegnen*, 1923, 30; Karoline Graves, *Ved Halleby Aa*, 1921, 184; A. Rønnekilde Nielsen, *Sjællandske Folkeminder*, 1943, 26; Ingvor Ingvorsens *Fortællinger om Gammelt sjællandsk Bondeliv*, 1918, 151. – (28) *Livet i Klokkegaarden*, ed. Fr. L. Grundtvig, 1909, 134. – (29) *Dansk Folketro* samlet af Jens Kamp, ed. Inger M. Boberg, 1943, 45; *Tidsskr. for historisk Botanik* 1, 1918–21, 247 (Refsnæs). – (30) H. F. Feilberg, *Jysk ordbog* 2, 402.

(31) E. Tang Kristensen, *Jyske almueliv* tlb. 3, 201; *Loll-Falsters hist. Samfunds årb.* 24, 1936, 142 (Maribo). – (32) *Skattegraveren* 8, 1887, 62 f. – (33) DFS 1906/23: 1220, 3010. – (33a) *Mit Livs Eventyr*, 1855, 4. – (34) *Samlinger til Jydsk Hist. og Topografi* 7, 1878–79, 6 (nordl. Vendsyssel o. 1875); *Skattegr.* 8, 1887, 62 f.; E. Rostrups notater, Midtjyll. o. 1870; Tang Kristensen, *Jydske folkeminder* 9, 1888, 44 og sm., *Jyske almueliv* 3, 174, 201; *Museum* 1892, 1, 213 (o. 1825); *Sønderjysk Månedsskrift* 20, 1944, 211 f.; Henrik Ussing, *Det gamle Als*, 1926, 131 f.; *Hist. årb. Mors* 9, 1927, 97 f., NEU 12248 og 12356 (Stauning o. 1890); egen optegn. 1949 fra Himmerl.; Christine Reimer, *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde*, 1910–19, 441; *Hist. Samfund f. Præstø amt*, ny rk. 1, 1939–42, 42 (Østsjælland.). – (35) *Sønderj. Månedsskr.* 2, 1925–26, 109. – (36) Anders Uhrskov, *Sagn og Tro*, 1923, 20. – (37) Tang Kristensen, *Danske sagn* 6.2., 458 (Frørup); J. Kamp, *Danmarks Folkeminder, Æventyr osv.*, 1877, 72; *Husvennen* nr. 39, 1892. – (38) *Fynsk Hjemstavn* 1939, 44; NEU 12814. – (39) *Jysk ordbog* 3, 162. – (40) *Sønderj. Månedsskr.* 20, 1944, 211 f., skikken ophørte o. 1870.

(41) Rostrups notater o. 1860–70. – (42) *Fra Dansk Folkemindesamling* VI, 1938, 142 (Torsted s.); *Sønderj. Månedsskr.* 8, 1931–32, 32 (Sundeved) og 15, 1938–39, 141 f. – (43) NEU 16683/44 (St. Vi s. o. 1900). – (44) *Skattegr.* 8, 1887, 63. – (45) Henrik Tonning, *Norsk medicinsk og oekonom. Flora* 1, 1773, 113; H. J. Wille, *Beskriv. over Sillejords Præstegield*, 1786, 126; J. N. Wilse, *Beskriv. over Spydeberg Præstegield* 1, 1779, 110, 136, jf. Knut Strompdal, *Gammelt frå Helgeland* 1, 1929, 95, 111 f., Halldor O. Opedal, *Makter og menneske* 2, 1934, 49, 132 og 3, 1937, 91; F. C. Schübeler, *Norges vækstrige* 2, 1888, 269: man finder ofte denne plante i form af kranse, kvaste eller enkeltvis på væggene eller under taget hos bønderne ... hermed forbindes ofte en eller anden overtro, hvormed jeg forresten aldrig i Norge har kunnet få nogen sikker oplysning; få

linjer derfra skriver S. imidlertid: »på enkelte steder, både i Norge og Sverige, bruges *smørbuken* [St. Hansurt] til at spå dødsfald, man hænger da under taget en plante, osv.« – (46) *Runa* 1845, 61 (Skåne); *Skånska Samlingar* 4, 1897, 88 f.; A. J. Retzius, *Flora oeconom. Sveciæ*, 1806, 2, 670: »Allmogen har med denna örten hwarjehanda skrock«. Skikken synes i Sverige ophørt før 1870, i Norge endnu tidligere, kun de dertil knyttede folkelige synonymer levede videre. – (47) J. Hunte mann, *Die plattdeutschen Namen unserer Kulturgewächse u. d. wildwachs. Pflanzenarten*, 1931, 143. – (48) *Am Urquell* 1, 1890, 8. – (49) R. v. Fischer-Benzon, *Altdeutsche Gartenflora*, 1894, 80. – (50) Ludw. Strackerjan, *Abergl. u. Sagen aus d. Herzogtum Oldenburg*, 1867, I, 90.

(51) Moritz Busch, *Deutscher Volksglaube*, 1877, 120 sml. 122. – (52) Aug. Witzschel, *Kleine Beiträge z. deutsch. Mythologie ... aus Thüringen*, 1878, 2, 291. – (53) *Württemberg. Jahrbücher f. Statistik u. Landeskunde* 1913, 309. – (54) Paul Drechler, *Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien* 1, 1903, 144. – (55) Joseph V. Grohmann, *Abergl. u. Gebräuche aus Böhmen u. Mähren* 1, 1886, 94–96; »det er det grundlæggende ved livstræ-ideen, som her har fået en kunstig skabt parallelisme« (*Globus* 88, 1905, 347). – (56) *Mitteil. d. Nordböh. Exkursions-Klubs* 34, 1911, 143. – (56a) M. Toeppen, *Abergl. aus Masuren* 2, 1867, 71 f. – (57) *Neue Preuss. Provinzial-Blätter* 1848, 229 (Samsland). – (58) H. C. van Hall, *Landhuishoudkund. Flora*, 1854, 83; Waling Dijkstra, *Uit Friesl. volksleven* 2, 1896, 235. – (59) *Ons Volksleven* 12, 1900, 161; St. Hansurten kaldes i Kempen *zolderklimmer* 'loftklatrer' (ibid.); *Vlaamsche Zanten* 2, 68 > Is. Teirlinck, *Flora magica*, 1926, 271 (Waas). – (60) *Schweiz. Arch. f. Volkskunde* 2, 1898, 219 (kanton Zürich).

(61) ibid. 24, 1923, 67 (Emmental). – (62) *Revue d. trad. populaires* 18, 1903, 249 f. og 20, 1905, 354 (Bretagne); E. Rolland, *Flore populaire* 6, 1906, 103 (Bretagne). – (63) Anatole Le Braz, *La Légende de la Morts en Basse Bretagne*, 1893, nouv. ed. 1902, 2, 114. – (64) Rolland (note 62) 6, 102 (cit. 1856). – (65) E. & M. A. Radford, *Encyclopaedia of Superstitions* ed. Christina Hole, 1961, 256. – (66) ibid. (1. udg.) 1949, 147, 184. – (67) Grigson (note 20) 179. – (68) Schübeler (note 45) 2, 269 (m. litt. henvisn.). – (69) *Runa* 1845, 61; Eva Wigström, *För fyrtio år sedan*, 1870, 62 f.; mange optegn. registr. i DFS. – (70) *Jahrbücher f. d. Landeskunde d. Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg* 7, 1864, 381; også ved gåseslagtning med to *unruhfeder*, der kastes på ilden, hvorefter man iagttager, om de søger mod eller fra hinanden (ibid.).

(71) *Jahrbuch d. Ver. f. niederdeutsch. Sprachforschung* 34, 1908, 57 (Halberstadt). – (72) *Neue Preuss. Provinzial-Blätter* 1848, 229 (Samsland); Ernst Finder, *Die Vierlande*, 1922, 2, 55. – (73) M. Toeppen, *Abergl. aus Masuren* 2, 1867, 71 f. – (74) *Siebenbürg. Vierteljahrsschr.* 61, 1938, 192; i Siebenbürgen blev oftest anv. andre planter, se s. 15. – (75) Grohmann (note 55) 94 f., *Květy* 1846, 296 f. – (76) E. Hoffmann-Krayer, *Feste u. Bräuche des Schweizervolkes*, 1913, 163. – (77) J. Brand, *Popular antiquities of Great Britain 1870* > R. C. A. Prior, *Popular names of British plants*, 1879, 138; *Folk-Lore* 22, 1911, 325; Radford (note 65). – (78) Friend (note 20) 135 f., Radford (note 65), mod højre: kæresten tro. – (79) Fanny D. Bergen, *Current superstitions*, 1896, 50. – (80) Friend (note 20), 136.

(81) H. P. Hansen, *Kloge Folk* 1, 1942, 33 (Henrik Kokborgs cyprianus). –

(82) Olof Christoffersson, *Skytts hürad*, 1913, 36 f.; St. Hansurten har i tysk mange navne fælles med gøgeurters (der blev anv. som afrodisiaka): *Sudhoffs Archiv* 55, 1971, 24 (litt. henvisn.). – (83) *Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 40, 1916, 92. – (83a) Navnene *levekål, lebkraut, live-long* etc. kan også referere til plantens sejlivethed efter plukning. – (84) *Ordbog over Danmarks Plantenavne* ved Johan Lange 2, 1960, 575 f.; *Morgenbl.* 6/7 1883. – (85) *Danske Studier* 1956, 82. – (86) *Runa* 1845, 60; E. Fries i *Botan. Udflygter* 3, 1864, 242 om *kärleksört*: »namnet är icke allmänt»; Jenssen-Tusch (note 25) 223; Aug. Lyttkens, *Svenska växtnamn*, 1904–15, 2, 876 f.; Sten-Bertil Vide, *Sydsvenska växtnamn*, 1966, 168; Onsjöbygden 1963, 55 (1838); Landsmålsarkivet i Lund, frågelistor 38: 1, 1947, 9. – (87) Witzschel (note 52); E. Lemke, *Volkstümliches aus Ostpreussen* 1, 1884, 21, 77; Rich. Pieper, *Volksbotanik*, 1897, 219; *Württemberg. Jahrb. f. Statistik u. Landeskunde* 1913, 309; *Schlesw. Wörterb.* 2, 229; Toeppen (note 73); *Korrespondenzblatt d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 26, 1903, 128; Friedr. Krauss, *Nösnerländische Pflanzennamen*, 1943, 529; *Rhein. Wörterbuch* 1, 55; *Schweiz. Arch. f. Volksk.* 2, 1898, 219; Heinr. Marzell, *Wörterb. d. deutschen Pflanzennamen*, manusk. – (88) Olof Wallmén, *Alte tschechische Pflanzennamen und Rezepte im Botanicon Dorstens* (1540), 104, tilsv. navne i polsk, sorbisk, slovensk, russisk: Stefan Makowiecki, *Slownik botan. lacinsko-maloruski*, 1936, 339 f., V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, 1954, 94 f.; Grohmann (note 75). – (89) A. Cesalpini, *De plantis* 1583 > Rolland (note 62) 6, 99. – (90) Prior (note 77): liblong måske 'love long' (?), 154; Geoffrey Grigson, *Wild flowers in Britain*, 1944, 8 og sm. (note 20).

(91) *Journal of American Folk-Lore* 5, 1892, 96; 7, 1893, 142; 9, 1896, 39, 188. – (92) Joh. Th. Storaker, *Tiden i den norske folketro*, ed. Nils Lid, 1921, 208–10; *Kgl. norske Videnskabers Selsk. Forh.* 13, 1941, 157–60 (litt. henvisn.). – (93) L. Lloyd, *Peasant Life in Sweden*, 1870, 267 f.; Tobias Norlind, *Svenska allmogens liv*, 1925, 565. – (94) Bartsch (note 10) 2, 285. – (95) J. A. E. Köhler, *Volksbrauch, Abergl. etc. im Voigtlande*, 1867, 376. – (96) A. Wiedemann, *Aus d. inneren u. äuss. Leben d. Esthen*, 1876, 362 f. jf. Frazer (note 7) 53 f. – (97) F. S. Krauss, *Volksgl. u. rel. Brauch d. Südslaven*, 1890, 34. Om blomster plukket St. Hansdag blev i Normandiet sagt, at de aldrig visnede: Jules Lecoœur, *Esquisses du Bocage Normand* 2, 1883–87, 8, 244; Amélie Bosquet, *La Normandie romanesque et merveilleuse*, 1845, 293. – (98) Georgina F. Jackson, *Shropshire Folk-Lore*, 1883, 242. – (99) Pauline Schullerus i *Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde* 40, 1916, 84 f., 81 f., 89 sml. 128 (hassel). – (100) *Schriften d. Naturforsch. Gesellsch. zu Danzig*, neue Folge 5, 1882, 12.

(101) W. J. A. v. Tettau & J. D. H. Temme, *Volkssagen Ostpreussens, Lithauens und Westpreussens*, 283. – (102) Lemke (note 87). – (103) Toeppen (note 56a); ligeså i England (Wales): løg opkaldt efter ungkarle anbringes i loftet, den, hvis løg først begynder at gro eller knoppes, vil snart fri til hende; forbliver løget uændret, går han ikke i giftetanker (Marie Trevelyn, *Folk-lore and folkstories of Wales*, 1909, 235). – (104) Jul. Gréb, *Zipser Volkspflanzen*, 1943, her efter ms. – (105) E. M. Leather, *The folk-lore of Herefordshire*, 1912, 65 jf. 257. – (106) *Folk-Lore* 16, 1905, 65. – (107) *Journal of American Folk-Lore* 6, 1893, 38.